

Henryk Kiereś

Praca i sztuka

Człowiek w Kulturze 17, 33-39

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Henryk Kiereś

Praca i sztuka

1. Byt i działanie

Myśliciele starożytnej Grecji stanęli przed faktem mchu i zmiany, ale ich drogi filozoficzne rozeszły się wraz z określeniem pozycji bytowej tego faktu. I tak, jedni przyznali ruchowi i zmianie status prawdziwego bytu, co określono mianem wariabilizmu (mobilizmu) ontologicznego, inni uznali, iż są one pozorem bytowym czy cieniem prawdziwego (niezmiennego) bytu, co legło u podstaw ontologicznego statyzmu, a wreszcie ostatni stwierdzili, że ruch i zmiana są atrybutami każdego, danego w doświadczeniu bytu, co dało początek realistycznej metafizyce bytu¹. Zwolennicy realizmu poznawczego określili świat jako kosmos-ład, bowiem dynamizm świata jawił się jako celowy, czyli nieprzypadkowy oraz racjonalny, czyli dający się wyjaśnić. Arystoteles nawiązał do podziału bytów na tzw. klasy naturalne, a więc na byty nieożywione oraz byty ożywione, pośród których tradycja wyróżnia rośliny, zwierzęta i ludzi. Na kanwie tego wyróżnienia podkreślił, że wszystkie byty mogą doznawać działania i podlegać zmianie, ale nie wszystkie działają same z siebie i nie wszystkie mogą dokonać zmian w sobie i innych bytach. Ten ostatni rodzaj działania przysługuje bytom żywym. Dzięki działaniu byty żywe osiągają to, czego aktualnie nie posiadają, a co im przysługuje na mocy ich rodzajowej i gatunkowej natury. Doskonalenie się bytu-konkrety poprzez działanie płynące z jego natury to — jak wyjaśnił Arystoteles w kontekście teorii złożzeń bytowych — aktualizacja jego możliwości, czyli tego wszystkiego, co jest mu „zadane” przez tę naturę. Doskonałością, czyli celem-dobrem bytów żywych jest ich własne życie, zatem działanie poszczególnych klas bytów żywych jest współmierne, czyli

¹ W artykule podążymy tropem tradycji realistycznej, a w sprawie konsekwencji idealizmu (stazyzmu i mobilizmu) w zakresie teorii sztuki (i pośrednio pracy) zob. H. Kiereś, *Spór o teorie sztuki*, w: *Służyć kulturze*, Lublin 1998, s. 127-144.

podporządkowane ich życiu. Inne jest życie i działanie rośliny, inne zwierzęcia, a jeszcze inne człowieka².

2. Człowiek i jego działanie

Działanie roślin i zwierząt jest zdeterminowane przez ich naturę, której celem-dobrem jest właściwy dla nich rodzaj życia: u roślin jest to życie wegetatywne, a u zwierząt życie wegetatywno-sensytywne, bogatsze o doświadczenie zmysłowe, pamięć i wyobraźnię. Życie ludzkie jest bogatsze od życia roślin i zwierząt, człowiek bowiem żyje świadomie (samoświadomie) i w sposób wolny, związany z wyborem celu i sposobu działania³. Pełne ludzkie życie to jedność-harmonia trzech porządków życia: wegetatywnego, sensytywnego i intelektualno-wolitywnego. Porządki wegetatywny i sensytywny podlegają różnym determinacjom i warunkują ludzkie działanie, ale - czego człowiek jest świadom — podlegają one kierownictwu rozumu i woli, a ich jakość (doskonałość) zależy także od wiedzy człowieka i jego umiejętności działania. Rozum poznaje to, co bezwzględnie lub względnie konieczne dla ludzkiego życia jako całości, a wola kierując się poznany przez rozum dobrem wybiera sąd o działaniu. Zatem działanie ludzkie jako ludzkie polega na rozumnej i wolnej autodeterminacji samego siebie do dobra⁴.

Tradycja realistyczna wyróżnia trzy rodzaje dobra, według których porządkuje ludzkie działanie: dobro właściwe (*bonum honestum*), dobro użyteczne (*bonum utile*) oraz dobro przyjemnościowe (*bonum delectabile*). Dobrem właściwym (godziwym) jest ludzkie życie - życie *hic et nunc* człowieka — brane w jego złożoności i integralności (niepodzieloności), dobrem użytecznym jest to wszystko, co jest narzędne wobec ludzkiego życia, natomiast sferę dóbr przyjemnościowych tworzy to wszystko, w czym ludzkie władze poznawcze i pożądarkowe znajdują swój kres i swoje spełnienie⁵.

Doskonałość działania ludzkiego jako ludzkiego, czyli jego zgodność z celem, jakim jest optymalne urzeczywistnienie życia, wymaga proporcjonalnego i harmonijnego współdziałania wyróżnionych porządków życia,

² Arystoteles, *O duszy*, w: *Dojeta wszystkie 3*, Warszawa 1992, s. 33-146.

³ Św. Tomasz z Akwinu, In *Eth. I 1*; *STb I-II 18 9c*.

< M. A. Krapiec, *Ja- człowiek*, Lublin 1974, s. 218-256.

⁵ P. Jaroszyński, *Etyka - dramat życia moralnego*, Warszawa 1996, s. 15-39.

a w praktyce zależy od wiedzy człowieka i umiejętności pokierowania własnym działaniem, czyli opanowania sztuki życia.

3. Człowiek i kultura

Człowiek jest bytem substancjalnym, istniejącym i działającym „przez siebie” (*per se subsisten*), ale jest także bytem spotencjalizowanym: nie przychodzi na świat „gotowy”, czyli wyspecjalizowany „z natury”, jak to ma miejsce u roślin i zwierząt, i dlatego musi własną naturę poznać i na bazie tej wiedzy zorganizować własne bytowanie w świecie. Zadanie to człowiek realizuje na polu kultury, czyli uprawy (łac. *colo, -ere*) zastanego świata wraz z samym sobą. Człowiek jest bytem rozumnym, zatem podmiotem kultury jest ludzki rozum; z tej racji kulturę określa się jako racjonalizację i humanizację świata i człowieka⁶.

Kultura-uprawa dotyczy wszystkich stron ludzkiego życia, ale ze szczególnym uwzględnieniem życia intelektualno-wolitywnego, które filozoficzna tradycja realizmu określiła mianem życia osobowego. W życiu osobowym manifestuje się rozumność człowieka, co stawia go najwyżej w bytowej hierarchii całej natury i dzięki czemu przekracza on (transcenduje) zastany świat⁷. Z bogatego dynamizmu życia osobowego człowieka wyłaniają się cztery działy kultury: nauka moralność, sztuka i religia.

4. Człowiek i praca

Działanie ludzkie jako ludzkie ma charakter pracy, czyli świadomego i celowego wytwarzania nowych stanów rzeczy. Najogólniejszym celem pracy jest zabezpieczanie życia wegetatywnego (wzrastania), doskonalenie życia zmysłowo-uczuciowego oraz aktualizacja możliwości życia osobowego, którego spontanicznymi i powszechnymi przejawami są: poznanie, wolność, miłość, podmiotowość wobec prawa, odrębność-suwerenność i religijność⁸.

⁶ M. A. Krąpiec, *Człowiek w kulturze*, Warszawa 1996.

⁷ Św. Tomasz z Akwinu, *STb* 1 29 1 1: „Persona est rationalis naturae individua substantia”; *STb* I 29 3: „Persona significat id quod est perfectissimum in tota natura, scilicet subsistens in rationali natura”.

⁸ M. A. Krąpiec, *Ja - człowiek*, dz. cyt., s. 380-389.

Praca jest czynnością typowo ludzką, dzięki niej człowiek przekształca (doskonali) siebie i otaczający go świat. Tradycja wyróżnia pracę umysłową (duchową) i pracę fizyczną. Ta ostatnia polega na oddziaływaniu na byty materialne i wywoływaniu w nich zamierzonych zmian, zmian zgodnych z powziętym celem. Praca fizyczna jest pracą wymagającą wysiłku mięśni, jest więc znojna i służebna (*servilia*), a jej podstawowym narzędziem jest ręka ludzka, którą określa się jako najważniejszy organ człowieka (*manus est organum organorum*), jest ona bowiem „przedłużeniem” myśli, jej narzędziem⁹. Natomiast praca duchowa dokonuje się *in ipsa agente* — w tym, kto pracuje, a pracę tę wykonują rozum i wola¹⁰. Praca fizyczna zakłada pracę umysłową, dzięki której człowiek poznaje cel działania, czynności i narzędzia działania oraz jego przedmiot, czyli zamierzone dzieło. Wiedza ta jest zasadą działania i przyczyną wzorczą wytworu pracy¹¹. Samoświadomy i wolny charakter pracy ludzkiej odróżnia ją od działania zwierzęcego, które jest zdeterminowane przez instynkty i popędy (pożądanie naturalne), co sprawia, że zwierzę działa niezawodnie, ale nie potrafi ocenić celowości własnego dynamizmu, ani przewidzieć przyszłości, czyli konsekwencji własnych zachowań¹².

Przywołany na świadka tradycji realistycznej Tomasz z Akwinu akcentuje społeczny charakter pracy i jej doskonalącą (szczęściodajną) rolę w życiu człowieka. Człowiek to także byt społeczny, zatem wszelka jego działalność ma odniesienie społeczne. Pojedynczy człowiek nie jest w stanie wytworzyć wszystkich dóbr koniecznych dla ludzkiego życia, dlatego praca to przede wszystkim współpraca¹³. Praca fizyczna jest przejawem życia aktywnego (*vita activa*), ma ona charakter bezpośrednio społeczny i służy zaspokajaniu materialnych potrzeb człowieka. Natomiast praca umysłowa jest przejawem życia kontemplatywnego (*vita contemplativa*), życia

⁹ Św. Tomasz z Akwinu, *STb* II—II 187 3c.

¹⁰ Tenże, *STb* I—II 3 2 ad 3: „duplex est actio. Una quae procedit ab operante in exterioram matriciam sicut arere ut secare... Alia est actio manens in ipsa agente, ut sentire, intelligere et velle”.

¹¹ Tenże, *STb* 14 8c: „Scientia... artificis est causa artificiorum eo quod artifex operatur per suum intellectum, unde oportet quod forma intellectus sit principium operationis”.

¹² Tenże, *In De Anima* LIII 15.

¹³ Tenże, *SCG* III 129: „unus homo solus non sufficit ad omnia quae sunt humanae vita necessaria”; *In IX Eib.* 1 1: „Et ideo subdit melius esse sapienti quod habeat corporatores circa considerationem veritatis”.

wyższego, właściwego osobowej naturze człowieka i ma pośrednie odniesienie społeczne¹⁴. Praca jest wpisana w ludzką naturę, jest ona warunkiem doskonalenia człowieka i jego najwyższą doskonałością, dzięki niej człowiek pozyskuje dobro, a posiadanie dobra to stan szczęścia¹⁵.

5. Praca ludzka i sztuka

Kultura ludzka to uprawa natury, a jeśli się coś uprawia — działając racjonalnie i celowo — to czyni się to w określony sposób, według poznanych zasad, które są właściwe dla danego rodzaju uprawy. Inaczej mówiąc, celowość czy też sensowność uprawy-pracy zależy od jej właściwej organizacji. Według tej zasady pracuje rolnik, szewc, budowniczy, lekarz, poeta czy muzyk oraz uczonec, a jeśli któryś z nich osiągnie zamierzony cel — wytworzy nowy stan rzeczy i realnie wzbogaci dorobek kulturowy człowieka — to wówczas nazwiemy go mistrzem, a więc kimś, kto posiada sztukę pracy, kto rozumie własną pracę i potrafi ją niezawodnie wykonać. Wynika z tego, że sztuka jest formą pracy ludzkiej, że — jak wyraża to trafnie znane porzekadło — bez sztuki „praca idzie na marne”. Dlatego właśnie uczymy się sztuki (umiejętności) pracy, a więc wnikamy poznawczo w jej arkania i ćwiczymy się w realizowaniu jej zasad.

Można sądzić, że praca i sztuka są aspektownie tożsame. Praca to aktualizacja możliwości życia osobowego, świadome i celowe wytwarzanie nowych stanów rzeczy, zaś sztukę (*techne, ars*) określa się jako *recta ratio fabricabilium*, czyli rozum usprawiony do wykonania zamierzonego dzieła. Wynika z tego, że sztuka poprzedza pracę, warunkuje ją, czyli gwarantuje jej celowość, ale także towarzyszy pracy, jest jej formą-logosem.

Inny ważny wątek problemu związku pracy ze sztuką ujawnia teoria, która wskazuje na rację bytu (istnienia) sztuki, przyczynę jej obecności w życiu człowieka. Wyjaśnienie takie zawiera znana już starożytnym Gre-

¹⁴ Tenże, *STb* II—II 182 2c: „Et ideo ex suo genere contemplativa vita est maioris meriti quam activa”; *SCG* III 133: „virtutes contemplativae indigent ad solam sustentationem naturae: virtutes autem activae indigent ad hoc, et ad subveniendam aliis, cum quibus convivendum est”.

¹⁵ Tenże, *STb* I—II 3 2c: „...secundum quod beatitudo hominis est aliquid creatum in ipso existens, necesse est dicere quod beatitudo hominis sit operario. Est enim beatitudo ultima hominis perfectio... Manifestum est autem quod operario est ultimus actus operans; . . .Necesse est ergo beatitudinem hominis operationem esse”.

kom formuła, według której: *ars imitatur naturam et supplet defectum naturae in Ulis in quibus natura deficit* — sztuka naśladuje naturę i dopełnia zastane w niej braki. Co to znaczy: „sztuka naśladuje naturę?” Jak już było mówione, otaczający nas świat natury jest światem dynamicznym i celowym, a inaczej rzecz ujmując, dynamizm świata natury jest celowy, z czego wynika, że pierwszym atrybutem natury jest celowość jej działania. Natura nie marnotrawi środków i jest skuteczna w osiągnięciu własnych celów. Człowiek poznaje naturę, ujmuje w niej to, co celowe (konieczne), a pozyskaną wiedzę wykorzystuje we własnym działaniu i dla własnych celów, a w ten sposób buduje kulturę. Naśladowanie natury dokonuje się dwojako: dzięki współpracy z naturą, czyli wykorzystywaniu lub wspomagananiu jej sił oraz dzięki przeniesieniu jej praw i prawidłowości na byty sztuczne, wytwory człowieka. Działanie człowieka jest więc analogiczne do działania natury, człowiek jest rozumnym i wolnym podmiotem działania, ale natura stanowi kryterium celowości tego działania oraz zakreśla jego granice.

Kluczowym momentem przytoczonej formuły, ważnym dla zrozumienia ostatecznego celu ludzkiej pracy, jest teza głosząca, że sztuka dopełnia zastane w świecie braki. Co to jest brak? Otóż brak jest tym, czego byt-konkret nie posiada, a co powinien posiadać na mocy własnej natury. Braki pojawiają się w bycie na skutek błędu natury lub za sprawą przypadku, ale brakiem jest także wszelka niezaktualizowana możliwość bytowa. Racją bytu sztuki jest więc dopełnianie braków w bytach-konkretach oraz aktualizowanie bytowych możliwości. Praca jest czynnością, a formą tej czynności jest sztuka, zatem cel pracy jest tożsamy z celem sztuki. Jest nim dopełnianie braków i aktualizowanie bytowych możliwości, czyli doskonalenie świata i człowieka, a więc pomnażanie w nim analogicznie rozumianego piękna¹⁶.

¹⁶ Zob. H. Kiereś, *Spora sztukę*, Lublin 1996; *Sztuka wobec natury*, Radom 2001; P. Jaroszyński, *Metafizyka i sztuka*, Radom 2002.

The work and the art

Author undertakes an issue of relation between the work and the art in perspective of the realistic philosophy. His considerations are preceded by analyzing a human acting and culture. On the ground of his reflections Author notices that the art is a form of human work, preludes and determines it, guarantees its purposefulness, and assists it — we master an art (proficiency) of work and train ourselves in realizing its principles. The aim of work identifies with the aim of art. It consists in completing privations and actualizing ontic potencies, i.e. perfecting the world and the man, i.e. increasing there their beauty as understood analogically.